

Rita Braches-Chyrek*

Biografia i kształtowanie: relacje międzypokoleniowe

Abstrakt

Biografia i kształtowanie (się) człowieka stanowią powiązane ze sobą perspektywy badawcze, w których nie bez znaczenia są relacje między pokoleniami. W pracy społecznej (*Soziale Arbeit*) teorie kształtowania i teorie biografii tworzą kontekst dla ujmowania sposobów przekazu kulturowego w relacjach społecznych, dla analizy wzorów prowadzenia życia i opisywania sytuacji problemowych. Mimo że historie życia i historie kształtowania doświadczane są jako jednostkowe i niepowtarzalne, to jednak odzwierciedlają się w nich określone struktury. Struktury tworzące się w biegu życia są ściśle powiązane z koncepcją pokolenia. Perspektywa pokoleniowa wyraża się w powiązaniach rodzinnych, ale ma także kontekst społeczny. W artykule omawiany jest związek i znaczenie kształtowania i biografii w relacjach międzypokoleniowych, na tle dokonujących się zmian społecznych.

Słowa kluczowe: biografia, kształtowanie (*Bildung*), relacje międzypokoleniowe, praca społeczna.

Biography and the Formation Process: Intergenerational Relations

Abstract

Biography and formation of human beings are interrelated research perspectives in which relationships between generations are quite significant. In social work (*Soziale Arbeit*), theories of formation and theories of biography constitute the context for the understanding of cultural transmission in social relationships, the analysis of patterns of living and the description of problematic situations. Although life stories and formation stories are experienced as individual and unique, yet they reflect specific structures.

The structures created in the course of life are closely linked to the concept of generation. The generation perspective is expressed in family relationships, but it also

* Otto-Friedrich Universität Bamberg.

has a social context. The article discusses the relationship and importance of formation and biography in intergenerational relations, in the light of social change.

Keywords: biography, *Bildung*/education, intergenerational relations, social work.

Uwagi wstępne

Rozważania o powiązaniu kształtowania (*Bildung*) i biografii prowadzi się w różnych dyscyplinach i dyskursach społeczno-politycznych. W nowoczesnych społeczeństwach oba te pojęcia pozwalają na autoopisy i tworzenie teoretycznych figur myślowych oraz artykułowanie interesów. W pracy społecznej (*Sozialen Arbeit*) koncepcje kształtowania i biografii wykorzystuje się dla ujmowania społecznych form przekazywania kultury i wiedzy, dla analizowania wzorów prowadzenia życia i kontekstualizowania sytuacji problemowych (Braches-Chyrek 2010, 2011, 2012). Chodzi przy tym, po pierwsze, o zbadanie, wyjaśnienie i zróżnicowanie biegów ludzkiego życia, po drugie, o zwrócenie uwagi i uzmysłowienie istnienia określonych struktur w subiektywnie przeżywanych historiach życia i historiach kształtowania.

Struktury (*Zusammenhänge*) tworzące się w trakcie życia są ściśle powiązane z koncepcją pokolenia. Poprzez pokolenie określa się „pozycję jednostki w strukturach społecznych”, np. we wspólnotach przeżyć, wspólnotach rodzinnych (Parnes, Vedder, Willer 2008: 11). Należy przy tym zwrócić uwagę na dwojaki aspekt pokolenia, z jednej strony przywołuje powiązania rodzinne, a z drugiej kontekst społeczny. Stosunki między pokoleniami są ściśle powiązane z biograficznymi konstrukcjami w rodzinach, które modyfikują się w efekcie zmian społecznych (indywidualizacja, liberalizacja, ekonomiczna deregulacja) właściwych nowoczesności (Nachtwey 2016; Wehler 2013). Postęp społeczny we wciąż różnicującym się, opartym na podziale pracy i „zdigitalizowanym społeczeństwie” przyniósł wielu ludziom dobrobyt materialny. Powstałe w tym kontekście stosunki pracy umożliwiły awans społeczny i doprowadziły do wzrostu dochodów oraz mobilności zawodowej i społecznej (Wehler 2013: 31). Osłabły tradycyjne więzi i tożsamości rodzinne, doszło do upodobnienia sposobów prowadzenia życia. Równocześnie wzrosła oczekiwana długość życia wielu ludzi, co prowadzi do tworzenia się innych konstelacji rodzinnych, w wyniku czego warto jest przyjrzeć się tradycyjnej małej rodzinie. Współczesne rodziny nie stają się większe, ich członkowie należący do różnych pokoleń nie żyją częściej wspólnie. Niemniej jednak interakcje rodzinne, wychowanie i kształtowanie, w którym uczestniczą trzy lub nawet cztery pokolenia, stają się codziennością i zmieniają styl życia, a przez to również biografie. W relacjach międzypokoleniowych przekazywane są istotne postawy i orientacje, a rodzinne zobowiązania i zadania przekazywane są młodszym generacjom. Powstałe w ten sposób w rodzinach wzory działania formują biografie i procesy kształtowania oraz wiążą ze sobą wzory prowadzenia życia poszczególnych człon-

ków rodziny. Dziadkowie i rodzice nie tylko kierują pod adresem dzieci życzenia i nadzieje, ale poprzez swoje doświadczenia życiowe wpływają też na ich biografie i procesy kształtowania. W biegu biografii oddziałują na siebie rodzinne wychowanie, socjalizacja i interakcje międzypokoleniowe, wsparcie rodzinne, ochrona (*Schutz*), więzi rodzinne i wiedza o historii rodziny (Beck-Gernsheim 2016: 26 i n.). W związku z tym nasuwa się pytanie o związek i znaczenie kształtowania i biografii w relacjach międzypokoleniowych. Przy czym wydarzenia biograficzne rozumie się jako „lokalizacje, jak i przemieszczenia w przestrzeni społecznej” (Bourdieu 2009: 68), to znaczy, iż trzeba brać pod uwagę relacje między zmianami pozycji w związkach międzypokoleniowych.

Kształtowanie i biografia w pracy społecznej

Doświadczenia z procesów kształtowania oraz biograficzne wzory wskazują na ich powiązanie z istniejącymi strukturami socjalno-społecznymi. Warto pamiętać, że biografie są zawsze konstrukcjami, ponieważ ludzkiego życia nie można opowiedzieć wyczerpująco. Wykorzystywanie w pracy społecznej kontekstów biograficznych, narracyjnych form autotematyzacji, samoobserwacji i (samo)strukturyzacji doświadczeń daje dostęp do procesów kształtowania i rodzinnych powiązań międzypokoleniowych oraz towarzyszących temu stanów uczuciowych. „Historia życia jest postrzegana jednocześnie w swoim bycie oraz konfrontowana z powinnością – indywidualnie stypizowaną zależnie od czasu, warstwy społecznej i płci” (Jancke-Leutzsch 1988: 426). Wzory prowadzenia życia jednostek mogą być ujmowane w sensie zaproponowanym przez Alfreda Schütze (1977) jako historie rozwoju tożsamości (Ecarius 2003). Chodzi o uwidocznienie i uświadomienie przeżyć w historii życia i historii kształtowania, by móc rozpoznać zarówno subiektywne doświadczenia i aktualne spojrzenie na siebie, jak i przyszłe działania, możliwości i perspektywy. Stosując metody biograficznie zorientowanego rozumienia przypadku i pracy z przypadkiem, spostrzega się i rekonstruuje historie życia jednostek jako ustrukturyzowaną całość. Celem jest zbadanie, jak buduje się bliskość lub dystans przestrzenny i emocjonalny, częstość kontaktowania się, transfery finansowe, pomoc i usługi opiekuńcze pomiędzy dziadkami, rodzicami i dziećmi.

Biografia jest ujmowana jako konstrukt, który z reguły nie jest tworzony dowolnie, ale odnosi się do przeżyć – w ich istotności dla własnego życia – doświadczonych przez nosiciela biografii lub kogoś innego. Te subiektywnie przeżyte historie życia powinny być zakomunikowane. W ich centrum znajdują się dane biograficzne z przebiegu życia i ich interpretacje dokonywane przez adresatów¹ (Miethe 2014), a więc indywidualne opisy życia (Lattschar, Wiemann 2013).

¹ Chodzi o adresatów świadczeń pracy społecznej (przyp. tłum.).

Rekonstrukcje biograficzne kierują się kilkoma zasadami, m.in. strukturyzacją znaczenia, sekwencyjnym uwarstwieniem doświadczeń i subiektywną konstrukcją opowiadań. Wychodzi się z założenia, że opowiadanie biograficzne nie może być statyczne, jest zawsze „*work in progress*”. Właściwe jest mu to, że opracowanie dialektyki ogólnych i specyficznych wzorów postrzegania i interpretacji, ważnych elementów historii rodzinnych i wymiarów kognitywnych jest tak samo centralne, jak opracowanie wymiarów emocjonalnych i cielesnych (tamże).

Dla praktyki pracy społecznej oznacza to, że jej przedmiotem zainteresowania są wszelkie informacje dotyczące historii życia, wszelkie subiektywne doświadczenia cierpienia ujmowane zarówno w ich ciągłości, jak i w przemianach. Uwagę kieruje się zawsze na wiedzę biograficzną jako na zasób, aby móc wypracowywać rozwiązania problematycznych sytuacji życiowych. Za Alfredem Schütze (1977) przyjmuje się konieczność triangulacji z reguły bardzo różnorodnych materiałów biograficznych. Aby móc uporządkować dane i poddać analizie ważne wydarzenia, konflikty pokoleniowe czy transpokoleniowe traumy, korzysta się ze źródeł w postaci aktów, protokołów i zapisów rozmów (pracowników z adresatami ich działań), wywiadów dotyczących historii życia, sprawozdań osób trzecich.

Tę tendencję do tworzenia ideologii z własnego życia, poprzez wynikający z całościowej intencji wybór zdarzeń znaczących i ustalenie między nimi połączeń uzasadniających ich zaistnienie, a także nadających – jako zależnych od przyczyn, czy też części celów – naturalnie podziela biograf, którego wszystko, poczynawszy od dyspozycji profesjonalisty od interpretacji, skłania do akceptacji sztucznego wytwarzania sensu (Bourdieu 2009: 63).

Tę krytyczną ocenę rekonstrukcji biograficznych można sprowadzić do następujących trzech aspektów:

1. Warunkiem rekonstrukcji biograficznych jest teoretycznie podbudowane interpretowanie materiałów biograficznych w ramach całościowej koncepcji, w której pozycje i związane z nimi wzory prowadzenia życia, artykułowane w danym momencie wraz z kierowanymi do nich oczekiwaniami i atrybutami, ujmowane są w przestrzeni społecznej (tamże: 64 i n.)

2. Zawsze powinien być brany pod uwagę całościowy obraz historii życia, również wtedy, gdy w konkretnej pracy z przypadkiem mogą być istotne tylko pojedyncze przeżycia.

3. Podstawą rekonstrukcji biograficznych są opowiadania. Zapewnienie wsparcia umożliwia staranne i przezorne spojrzenia na siebie i doświadczenia życiowe, co z kolei ma umożliwić procesy świadomości, nadawanie sensu, tłumaczenie, wydobycie logiki jednocześnie retrospekcyjnej i prospekcyjnej, stabilności i stałości (tamże: 63).

Konkretne działania w pracy społecznej prowadzi się z zastosowaniem różnorodnych technik. Podczas gdy w usytuowaniach (*Setting*) niespecyficznych techniki

i metody biograficzne wykorzystuje się marginalnie (np. ćwiczenia zapoznawcze), to w specyficznych znaczącą rolę odgrywają techniki powstałe w ramach dyskusji naukowych nad problematyką biografii i nad praktyką zawodową, np. narracyjne prowadzenie rozmowy lub analizy genogramów. Techniki wypracowane w kontekście badań biograficznych wykorzystywane są do biograficznych rekonstrukcji, np. książka życia, kafejka opowiadań lub kufer pamięci. Narracyjna perspektywa ma z reguły bardzo otwarty charakter. W jej ramach używa się metod niedyrektywnego prowadzenia rozmowy z otwartymi stymulantami opowiadania i pytaniami dodatkowymi generującymi dalsze opowieści, ukierunkowanymi na otrzymanie informacji o historii życia. Stosuje się również autobiograficzne metody pisania, techniki kreatywne (np. projekty muzyczne i artystyczne), metody aktywizacji ciała i zmysłów (taniec, ruch, rodzinne ustawienia), metody mediacyjne, asocjacyjne i wizualizacyjne (kufer pamięci, zdjęcia, filmy, strumień życia, granie ról itd.) (Miethe 2014).

Ogólnie chodzi o to, by zachęcać ludzi do opowiadania, by nadać znaczenie ich przeżytemu życiu i ich indywidualnym procesom kształtowania, by stworzyć warunki dla przedstawienia ich sposobów działania i wykonywania zadań w biograficznym przebiegu czasu. Przyjmuje się bowiem, że doświadczenia i przeżycia z przeszłości są ważne dla zrozumienia teraźniejszego myślenia i działania, a także dla możliwości wywołania zmiany w trudnych sytuacjach, dla wykorzystania doświadczeń wobec przyszłych wyzwań.

Relacje międzypokoleniowe

W biograficznych opowiadaniach kształtujące doświadczenia tworzą most pomiędzy przeszłością, teraźniejszością i przyszłością. Rekonstrukcje biograficzne w postaci powiązanych przeżyć i splotów wydarzeń stają się historiami życia. Przy tym szczególnie istotne są interakcje pomiędzy członkami rodziny, a więc dziadkami, rodzicami i dziećmi. Kiedy rozważa się w tym kontekście relacje pomiędzy pokoleniami, to trzeba brać pod uwagę różnice pomiędzy dziećmi i dorosłymi oraz społeczną organizację tych różnic (Braches-Chyrek 2011; Fend 2009; Parnes i in. 2008). Nie chodzi przy tym tylko o kwestię sprawiedliwości pokoleniowej, a więc rozdział świadczeń, zasobów i szans pomiędzy dziećmi i nie-dziećmi, co ewidentnie widać np. przy przyznawaniu świadczeń społecznych lub udostępnianiu możliwości dalszego kształcenia, ale również o charakterystykę procesów, które czynią jednostki dziećmi i dorosłymi (Tremmel 2012; Mannheim 1964; Eisenstadt 1966). Procesy dziecięcego dorastania w rodzinach rozważa się w powiązaniu z oddziaływaniem zmian struktur społecznych na stosunki między pokoleniami, aby przedstawić wymiary społecznej różnorodności i mobilności. Kontekstem dla postępującego kurczenia się i rozszerzania rodzin, jak również następstw tych procesów dla poszczególnych pokoleń są nowe heterogeniczności, ambiwalencje i konflikty,

zrodzone w nowoczesnych społeczeństwach. Wpływają one na rodzinne konfiguracje działania, interakcje oraz koncepcje siebie, splatają się z naukowymi i praktycznymi dziedzinami pracy społecznej.

1. Społeczny rozwój w nowoczesnych społeczeństwach w kontekście rosnącej indywidualizacji prowadzi także do zmieniania się obrazów ról w rodzinach. Wprawdzie większość dzieci – mimo wciąż rosnącej liczby samotnych rodziców oraz związków partnerskich – wzrasta tak jak wcześniej w rodzinach, to jednak kruchość rodzicielskich związków staje się częścią składową świata dziecięcych doświadczeń. Jednocześnie, dzięki wydłużeniu życia intensyfikują się relacje międzypokoleniowe, co idzie w parze z erozją pokoleniowego dystansu w zakresie posiadania wiedzy. Nowe związki partnerskie w rodzinach powstają częściowo niezależnie od pokolenia. Dziadkowie, z właściwymi im możliwościami, polegającymi na przekazie historii rodzinnych oraz społecznym i finansowym wsparciu, są ważnym zasobem rodzinnym w zmieniających się konstelacjach rodzinnych.

2. Dzieci są postrzegane jako – nadające sens – źródło zaspokojenia potrzeb emocjonalnych. Odchodzenie od modelu rodziny wielodzietnej i wzrastająca bezdzietność powodują, że wiele dzieci wychowuje się samotnie lub tylko z jednym rodzeństwem. W wyniku zmniejszenia liczby rodzeństwa oraz postępującej technizacji prac domowych w rodzinach zmienił się czas wolny. Jest on jednak regulowany przez dyżury przywożenia, odwożenia, dostarczania (*Hol-, Wege-, Bringdienste*) w kontekście rosnącej inwestycyjnej polityki rodzinnej (szerokie wspieranie rozwoju dzieci). Jednocześnie rodzicielstwo nie jest już ograniczone do dwóch osób. Rozwój i wprowadzenie nowych technik reprodukcyjnych, jak np. zapłodnienie *in-vitro* unaocznia, że dzięki dawcom nasienia i komórek jajowych, surogatkom itd. w zapłodnieniu i ciąży bierze udział więcej osób, co prowadzi do tego, że biografie i relacje międzypokoleniowe konstytuują się na nowo.

3. Normą społeczną staje się ciągła, intensywna uwaga rodzicielska oraz stosowne dla dzieci formy towarzyskie, jak to pokazały dyskusje o *intensive mothering*. Społeczna presja na rodzinę rośnie. Dzieciom należy się optymalne wsparcie w kształtowaniu ich kompetencji autonomicznego działania, ukierunkowanego na wykorzystywanie indywidualnego potencjału rozwojowego i kształceniowego, jak również uczestnictwo społeczne, by przetrwały coraz ostrzejszą rywalizację w polu kształcenia oraz by im zagwarantować status społeczny równy lub wyższy niż osiągnięty przez ich rodziców.

4. Rodziny mniej uprzywilejowane, jak np. te z trojgiem lub większą liczbą dzieci, rodziny samotnych rodziców, rodziny wieloetniczne czy rodziny z chorymi lub niepełnosprawnymi dziećmi, mają dużo mniejsze możliwości ekonomiczne i społeczno-kulturowe, by inwestować w wychowanie i kształcenie dzieci. Dużo częściej jednak znajdują się one w orbicie profesjonalnych obserwacji i interwencji. Bardzo wczesnie oferuje się im pomoc i próbuje włączać w system pomocy dzieciom i młodzieży (*Kinder- und Jugendhilfe*) oraz pomocy w zakresie zdrowia.

5. Zadania i organizacja życia prywatnego wypełniają rodzinną codzienność tak, że okna wolnego czasu stają się coraz mniejsze. Dzieci nie mają wartości ekonomicznej dla rodziców, a jednak inwestują oni swój czas, który nie jest regulowany przez pracę zarobkową, w ich rozwój. Zmieniły się relacje rodzice – dzieci, wielorako nasycone bardzo silnymi emocjami umiejscawiają dziecięcą podmiotowość, autonomię, osobowość i niezależność w centrum interakcji.

6. W wyniku nasilonego i zmienionego korzystania z mediów powstały nowe kultury rodziny i zmieniły się wzory prowadzenia życia. Z jednej strony skraca się czas przeznaczony na dorastanie, a więc w coraz krótszych fragmentach życia muszą być pokonane cielesne, psychiczne, społeczne i kulturowe impulsy rozwojowe dzieciństwa, a z drugiej wydłuża się czas rodziny bez bezpośredniej troski o dzieci, co ma poważne skutki dla wspólnego życia. Separacje i rozwody po więcej niż 20 latach małżeństwa stają się normą.

Wskazane wyżej dynamiki i niejednoznaczności wyraźnie pokazują, że temat pokolenia osadzony jest w autokonceptji rodziny i działa jako kulturowy wzór kierujący działaniem.

Żeby zrozumieć, jak rodzina z nominalnej fikcji staje się rzeczywistą grupą, której członków jednoczą intensywne więzi emocjonalne, trzeba uwzględnić całą pracę symboliczną i praktykę zmierzającą do przekształcenia obowiązku kochania w dyspozycję do miłości oraz do wyposażenia każdego z członków rodziny w ducha rodzinnego generującego oddanie, wspaniałomyślność i solidarność (zintegrowaniu zgromadzonej rodziny służą zarówno niezliczone potoczne, ciągłe wymiany życia codziennego, wymiany podarunków, usług, pomocy, uprzejmości itd., jak i wyjątkowe, uroczyste wymiany związane ze świętami rodzinnymi – często usankcjonowane i uwiecznione przez fotografie (Bourdieu 2009: 106).

Struktury społeczne i socjalne wpływają nie tylko na relacje w rodzinach, ale też na biografie. Konstytuują stosunki wymiany w obrębie pokoleń, które są uważane za odpowiedzialne za życiowe oczywistości. Prowadzenie rekonstrukcji biograficznych stanowi możliwą reakcję na coraz bardziej skomplikowane relacje generacyjne, zwłaszcza konflikty rodzinne, np. towarzyszące separacji czy rozwodowi, adopcji czy opiece zastępczej, jak również występujące w instytucjach pomocy dzieciom i młodzieży. Wewnątrzrodzinne pęknięcia (*Brüche*) przybierają na sile. Prowadzą do rozmaitych indywidualnych cierpień, poczucia bezsilności, zwątpienia i samotności. Dlatego też problematyka pokoleń i kształtujących doświadczeń są ze sobą ściśle połączone i obok działań codziennych strukturyzują rytuały rodzinne, np. aktywność w czasie wolnym lub działania rytualne. Działania codzienne określają rzeczywistość społeczną i przyczyniają się do instytucjonalizacji rodzin, w ich wyniku wzory myślenia, postrzegania i działania – występujące i w wymiarze pokoleniowym i biograficznym – stają się podobne.

Perspektywy

Ten wgląd w powiązanie kształtowania biografii i rodzinnych strategii prowadzenia życia przybliży różnice i ambiwalencje utrudniające budowanie relacji pokoleniowych. Zarówno w publicznych, jak i rodzinnych kontekstach strategię kształtowania i rodzinne strategie reprodukcyjne ujmowane są jako inwestycje. Rysują się przy tym dwojakie skutki: po pierwsze – rozróżnianie w wyniku ustanawiania społecznych granic (widać to w odmienności warunków życiowych i pozycji zajmowanych w przestrzeni społecznej), po drugie – ujawnianie się różnic statusu między pokoleniami.

Społeczna logika kształtowania i biografii zawiera się między biegunami przekazywania i przyswajania. Tworzą one pełną napięć jedność, którą szczególnie charakteryzuje niemożność ustanowienia związku przyczynowego pomiędzy intencją a wynikiem. Efekty kształtowania i przebiegu biografii są zawsze otwarte, ponieważ ich rezultatu nie można skalkulować. Ale jednocześnie zmiany tradycji i spuścizny kulturowej uwidaczniają się w kolejności pozycji w relacjach pokoleniowych, a tym samym także w różnych dziedzinach społecznych. To, co zostało przejęte, zmieniło się w procesie przejmowania: wiedza, sposoby zachowania, wartości, postawy i wzory rozwiązywania (zadań). W ujęciu modelowym ramy odniesienia dla kształtowania się tożsamości rozbudowują się, podlegają ponownej interpretacji, co umożliwi tworzenie krytycznych i konstruktywnych perspektyw.

Analizowane do tej pory procesy konstrukcji związków międzypokoleniowych, jako różnych wzorów kulturowych, pozwalają w kontekście postępującego kurczenia się i powiększania rodzin (rozdzielania się partnerstwa i rodzicielstwa) oraz wzrostu liczby równocześnie żyjących pokoleń szukać nowej dynamiki i heterogeniczności. Silne napięcia powstają w wyniku postępującej instytucjonalizacji i pedagogizacji międzypokoleniowych związków, co tworzy warunki dla relatywizacji porządku przynależności zależnej od wieku, a tym samym relatywizacji pedagogicznych związków pokoleniowych. W centrum wspólnych interesów pojawiają się świadczenia państwa opiekuńczego i rodzinne transfery, ponieważ ustanawiają ramowe warunki stosunków między pokoleniami i służą jako baza zbiorowej mobilizacji i/lub integracji. Społeczne nierówności – tak samo jak wcześniej – nie są znoszone przez celowe i sterowane biografie kształtowania, lecz są powielane. A zaplanowane strategie kształtowania, wymagające przyjęcia istotnych atrybutów i oczekiwań społecznych obiecujących uprzywilejowanie, mają coraz większe znaczenie dla (sposobu) prowadzenia życia. Dokładniej: temu, komu w kontekście relacji pokoleniowych zabiera się możliwość kształtowania i krytycznej biograficznej rekonstrukcji jego wzoru prowadzenia życia, temu zabiera się o wiele więcej, od kultury po świadomość polityczną, świadomość interesów i możliwości działania. Ma to konsekwencje dla położenia życiowego, sposobu i jakości życia, a przez to dla szans samorealizacji i samostanowienia.

Prawa rządzące wytwarzaniem dyskursu w relacji między habitusem a rynkiem stosują się do tej szczególnej formy ekspresji, jaką jest dyskurs o samym sobie; a opowiadanie o życiu będzie się zmieniać, zarówno pod względem formy, jak i treści, w zależności od społecznej charakterystyki rynku, na którym będzie przedstawiane, przy czym sama sytuacja wywiadu w sposób nieunikniony przyczyni się do określenia formy i treści zbieranego dyskursu. Właściwy przedmiot tego dyskursu, czyli prezentacja publiczna, a zatem oficjalizacja prywatnej reprezentacji własnego życia, pociąga jednak za sobą specyficzne cenzury i przymusy... (Bourdieu 2009: 67).

Tym samym w pole widzenia wkracza jednocześnie znaczący związek między indywidualnymi możliwościami wynikającymi z historii życia i dopuszczonymi przez nią możliwościami kształtowania, a kształtowaniem polityczności (*Bildung des Politischen*) w demokratycznej postaci. Znaczenie władzy sądenia, refleksyjności, zdolności do działania i świadomości następujących pokoleń jest podstawowe dla zakwestionowania społecznych stosunków władzy, które są nierozsądne i niesprawiedliwe, i dla namysłu nad demokratycznymi alternatywami.

Bibliografia

Blome A., Keck W., Alber J. (2008) *Generationenbeziehung im Wohlfahrtsstaat*, Wiesbaden, Springer VS.

Bourdieu P. (1987) *Die feinen Unterschiede*, Frankfurt/M., Suhrkamp.

Bourdieu P. (1993) *Soziologische Fragen*, Frankfurt/M., Suhrkamp.

Bourdieu P. (1998) *Praktische Vernunft. Zur Theorie des Handelns*, Frankfurt/M., Suhrkamp.

Bourdieu P. (2009) *Rozum praktyczny. O teorii działania*, tłum. J. Stryczyk, Kraków, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego

Braches-Chyrek R. (2011) *Generationale Perspektiven in der Kindheitsforschung* w: J. Baurmann, E. Neuland (red.), *Jugendliche als Akteure. Sprachliche und kulturelle Aneignungs- und Ausdrucksformen von Kindern und Jugendlichen, Interdisziplinäre Beiträge*, Frankfurt/M., Lang, s. 33–50.

Braches-Chyrek R. (2010) *Generationenverhältnisse in modernen Gesellschaften*, „Sozialwissenschaftliche Literaturreischaun“, R. 33, z. 61, s. 78–85.

Ecarius J. (2003) *Biografie, Lernen und Familienthemata in Generationenbeziehungen*, „Zeitschrift für Pädagogik“ 49, 4, s. 534–549.

- Ecarius J. (2008) *Generation, Erziehung und Bildung*, Stuttgart, Kohlhammer.
- Eisenstadt S. (1966) *Von Generation zu Generation*, München, Juventa.
- Fend H. (2009) *Was die Eltern ihren Kindern mitgeben – Generationen aus Sicht der Erziehungswissenschaft* w: H. Künemund, M. Szydlik (red.), *Generationen. Multidisziplinäre Perspektiven*, Wiesbaden, Springer VS, s. 81–104.
- Jancke-Leutzsch G. (1988) *Weibliche Lebensentwürfe. Untersuchungen an Autobiographien des 20. Jahrhunderts Die Lebensgeschichte als Beziehungsarbeit* w: U. Becher, J. Rüsen (red.), *Weiblichkeit in geschichtlicher Perspektive*, Frankfurt/M., Suhrkamp, s. 423–455.
- Latscher B., Wiemann I. (2013) *Mädchen und Jungen entdecken ihre Geschichte: Grundlagen und Praxis der Biografiearbeit*, Weinheim, Beltz Juventa.
- Mannheim K. (1964) *Wissenssoziologie*, Berlin und Neuwied, Luchterhand.
- Miethe I. (2014) *Biografiearbeit – Lehr- und Handbuch für Studium und Praxis*, Weinheim, Beltz Juventa.
- Nachtwey O. (2016) *Die Abstiegs-gesellschaft. Über das Aufbegehren in der regressiven Moderne*, Frankfurt/M., Suhrkamp.
- Parnes O., Vedder U., Willer S. (2008) *Das Konzept der Generationen*, Frankfurt/M., Suhrkamp.
- Schütze A. (1977) *Zur Theorie sozialen Handelns*, Frankfurt/M., Suhrkamp.
- Tremmel J. (2012) *Eine Theorie der Generationengerechtigkeit*, Münster, Mentis Verlag.
- Wehler H.-U. (2013) *Die neue Umverteilung. Soziale Ungleichheit in Deutschland*, München, C. H. Beck Verlag.

Tłumaczenie: Aleksandra Zając
Redakcja naukowa: Danuta Urbaniak-Zając